

З історії політичних партій і рухів України

Ю. А. Левенець (Київ)

Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту

Зроблено спробу визначити сутність діяльності ліворадикальних партій на Україні до жовтня 1917 р. Основна увага приділяється Революційній Українській партії (РУП), діячі якої зробили помітний внесок у справу пробудження національної самосвідомості українського народу.

На початку ХХ ст. на Україні в цілому вже склалася соціально-економічна структура, яка значною мірою обумовлювала специфіку політичного життя. В процесі буржуазної модернізації центрами важкої промисловості на півдні царської Росії стали Катеринославська губернія, а також такі великі міста, як Харків, Миколаїв, Одеса. В той час тут налічувалось понад 200 тис. робітників¹. Проте, незважаючи на стрімкий промисловий розвиток, Україна залишалася переважно сільсько-господарським регіоном. Яскраво це ілюструє порівняння кількості міських та сільських жителів. Якщо, скажімо, на початку ХХ ст. у містах України мешкало 12,7% населення, то в Англії — 78%, Німеччині — 56%, Франції — 41,2%. Оскільки переважна більшість населення України мешкала у селі, на перший план, звичайно, висувалось аграрне питання. Найбільш чисельними були найбідніші господарства із наділом до 5 десятин. Таких дворів налічувалося 1307513 (44%), а належало ж їм лише 4,1 млн. десятин (20,8%)². Отже, зіткнення за землю було неминучим.

Важливим фактором, який впливав на генезис політичної системи в Україні, виступала й національна структура, що склалася. Швидкий промисловий розвиток викликав значний приплив населення з центральної Росії, перш за все у Донецько-Криворізький регіон. За рахунок приїшлих робітників бурхливо зростала кількість мешканців таких міст, як Катеринослав, Миколаїв, Одеса, Харків, Київ. Внаслідок цього в деяких містах Катеринославської, Херсонської і Київської губерній помітно переважало російське населення. Так, наприклад, в Миколаєві росіян було 66,3%, українців — 7,5%, Харкові відповідно — 62,8% і 26%, в Одесі — 47,4% і 9,2%, в Києві — 54,5% і 21% і т. д. А в Донбасі близько 70% всього загалу пролетарів були вихідцями з великоросійських губерній³. Важливо врахувати, ще одну обставину національного характеру, яка досить помітно впливала на розвиток політичного життя України. Справа в тому, що майже вся Україна, крім Харківської губернії, належала до так званої смуги єврейської осілості. Досить значна частина середньої та дрібної буржуазії, інтелігенції; ремісників та пролетарів була єврейського походження і концентрувалась у містах. І якщо питома вага єврейського населення на Україні становила 7,5%, то у містах ця цифра підвищувалася до 28%⁴. Таким

¹ Населення України, яка знаходилася в межах Російської імперії, становило приблизно 23 млн. чоловік за переписом 1897 р.

² Г. К. Матеріали к вопросу о земельной политике на Украине // Украинский коммунист.— 1919.— № 1.— С. 38.

³ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР.— М., 1954.— С. 45.

⁴ Г. К. Матеріали к вопросу о земельной политике на Украине // Украинский коммунист.— 1919.— № 1.— С. 38.

⁵ Там же.

чином, існувала вельми суттєва національна різниця між майже українським селом і багатонаціональним містом.

Отож на такому тлі найскладніших проблем 11 лютого 1900 р. в Харкові група студентської молоді проголосила про заснування Революційної Української партії — РУП. Біля витоків створення партії стояли люди досить молодого віку, такі, як Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич та Б. Каменський. Відомі вони були, здебільшого, завдяки своїм батькам, колишнім визначним українофілам. Зрозуміло, що зразу ж постало питання про створення програми. Але з самого початку діяльності партії її лідери зіткнулися з проблемою, яка переслідуватиме їх впродовж усього існування РУП. Недостатня теоретична підготовка керівної верхівки, відсутність справжніх, глибоко наукових розробок, присвячених соціально-економічним проблемам України та перспективам її подальшого розвитку, зумовлять складні шляхи українських політиків. Щоправда, вони усвідомлювали наявність деяких вад в особистій політичній освіті. Орган РУП «Гасло» у 1902 р. визнав, що «зважаючи на певну неясність теоретичних завдань, яка панувала в нашому суспільстві, ми приступили до нашої праці з певною нерішучістю і згори застереглися, що переважно будемо обговорювати справи практичні». Вчорашні студенти звернулися до відомого харківського адвоката М. Міхновського з проханням допомогти скласти програму. М. Міхновський дуже швидко виконав замовлення, і вже наприкінці 1900 р. у Львові вийшла друком брошура «Самостійна Україна». М. Міхновський зробив наголос на національному аспекті в діяльності партії. «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських до гір Кавказьких», — така мета проголошувалася в брошурі⁶.

У грудні 1902 р. в Києві відбувся перший з'їзд РУП, на якому були присутні 6 чоловік. З'їзд обрав ЦК у складі Д. Антоновича, Е. Голицинського і В. Козиненка. В цей же час дещо змінюється організаційна побудова партії. У Львові створюється «Закордонний комітет», який відіграє значну роль в історії РУП.

Спілкування з галицькими соціал-демократами, ознайомлення з західноєвропейською соціалістичною літературою прискорювало еволюцію до марксизму вчорашніх революційних радикалів. Наприкінці 1902 р. програмні настанови РУП дещо конкретизувалися. Як зазначалось в 12 випуску «Гасла», кінцева мета боротьби «полягає в ідеалі самостійної невіддільної Української Республіки робочих мас з усупільненням засобів продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріату...»

Деяку теоретичну непевність РУП намагалася компенсувати енергійною практичною роботою. Але перші кроки в цьому напрямі одразу наявно продемонстрували лідерам РУП, наскільки політична робота складніша за теоретичних, абстрактних міркувань. Серед робітників промислових міст України великим авторитетом користувалися організації РСДРП і Бунду. Бундівські осередки охоплювали також значну частину невеликих містечок Київської, Подільської та Волинської губерній, а на півдні України активно працювали есери. Отже, РУП вимушена була шукати своє місце у досить сталій структурі політичного життя. Як зазначалося у доповіді РУП Амстердамському Міжнародному Соціалістичному Конгресу (1904 р.), партія «поставила своєю метою агітацію і пропаганду серед сільського пролетаріату України»⁷. За півтора року було видано серію агітаційних брошур, написаних «мужицькою» мовою, серед них «Чи є тепер панщина?», «Власна земля», «Козаччина», «Дядько Дмитро», «Страйк чи бойкот?» та інші. Проте і тут далася взнаки серйозна нестача партійних літераторів.

⁶ Самостійна Україна.— Львів.— 1900.— С. 20.

⁷ Центральний державний історичний архів України, ф. 275, оп. 1, спр. 1434, арк. 5.

Здебільшого ці брошури являли собою некритичні переклади польських видань ППС (Польської соціалістичної партії), а з точки зору ідеологічної спрямованості — еkleктичну суміш народницьких і соціал-демократичних ідей. І ще одна риса ранньорупівської літератури заслуговує на увагу — це її орієнтація на селянство. І брошури, і листівки РУП в 1901—1902 рр. мали суто аграрно-соціалістичний характер. Розповсюдженням літератури займалися міські осередки РУПу, або, як вони називалися, громади. З самого початку існування партія складалася з шести «вільних громад» — Київської, Полтавської (губернської), Полтавської (міської), Харківської, Чернігівської і Чорноморської. Трохи пізніше утворився «Закордонний комітет», а в 1904 р. заявив про себе «Донський комітет».

Саме практична робота завдала дошкульного удару по теоретичних мріях діячів РУП. Рівень національної самосвідомості українського селянства залишався досить низьким, і через це агітація за відокремлення України від Росії не знаходила відгуку навіть у аграрних районах, оскільки селянство дивилося на світ крізь призму соціально-економічних проблем. Саме тому одна з провідних тез — відтворення самостійної України, не маючи широкої соціальної бази, зависла у повітрі.

Першими це усвідомили члени Київської вільної громади. Чому саме вони? Ось які аргументи наводить в статті «Об Украинской революционной партии» невідомий «украинец-искровец». Ця стаття була надрукована в № 80 від 15 грудня 1904 р. меншовицької «Искры» у вигляді стислого історичного нарису про РУП. «Тоді, як всі інші вільні громади, стоявши осторонь від культурних центрів і будши упереджені проти руської книжки, займалися кустарництвом, «Київська вільна громада» мала змогу зіткнутися з усіма революційними течіями Росії, а крім того, познайомитися на ділі з робітничим рухом». У цій статті, вельми критичній, однак не піддавалася сумніву провідна роль Київської вільної громади у розробці теоретичних засад партії. Таким чином, на початку 1903 р. перед практиками РУПу чітко постали два шляхи. Перший передбачав подальше обстоювання тези про самостійність України і повільну культурницьку роботу, націлену на пробудження національної самосвідомості українського народу. Другий — вимагав замінити принцип самостійності України якоюсь іншою формою співіснування з Росією і зосередитись на боротьбі проти самодержавства разом із іншими загальноросійськими партіями. Київська вільна громада у запропонованому проекті програми, надрукованому на початку 1903 р. в 4 номері «Гасла», обрала другий шлях. Замість принципу самостійності проголошувалася вимога «автономії України з окремим представницьким Зібранієм (Сеймом), котрому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України».

Ще одну суттєву зміну ми знаходимо у аграрній частині проекту програми. Мова йде про вилучення вимоги націоналізації землі. Проект обмежився знищенням викупних платежів, а також конфіскацією «кабінетських, удільних, церковних і монастирських земель у власність місцевих самоуправ». Поза увагою залишалися поміщицькі землі. РУП припустилася в аграрній частині такої ж помилки, що і РСДРП у програмі-мінімум. ЦК ухвалив проект, і, здавалося, з'явилася нагода консолідуватися. Адже про головні засади було сказано дуже чітко: партія визнає «основні принципи, кінцеві цілі й тактику міжнародної соціал-демократії». Проте, подальші події виявили наявність дуже значних теоретичних розбіжностей, перш за все, у керівництві партії. У центрі протиріч опинилися шляхи розв'язання національного питання і відповідно до цього відношення до інших соціал-демократичних організацій, головним чином, до РСДРП і Бунду.

Навесні 1904 р. робота «Закордонного комітету» була майже па-

ралізована теоретичними суперечками, які набували все більшої гостроти. Влітку стався розкол, і із складу «Закордонного комітету» вийшли Е. Голіцинський, М. Меленевський і В. Мазуренко. До них приєдналися українські практики П. Канівець, П. Крат та інші. Значну підтримку групі «пролетарських елементів» надали відомі соціал-демократи П. Тучапський і В. Крохмаль. Головною настановою «бунтарів» була теза про занепад національного питання на Україні. Найбільш відверто з цього приводу висловився П. Тучапський: «Оскільки Україна живе культурним життям, вона живе життям російським. Доки українська культура не існує, я не вважаю доцільним вбачати якусь користь від знищення національного гноблення України»⁸. Національний нігілізм, породжений русифікацією України, був очевидним емоційним перебільшенням. І все ж таки частина керівників РУП дотримувалася подібних поглядів напередодні революції 1905—1907 рр. Вони активно підштовхували партію до зміни позиції по відношенню до РСДРП. З літа 1904 р. М. Меленевський почав відкрито пропагувати ідею про недоцільність самостійної української соціал-демократичної партії, який, виступаючи на IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП, заявив: «Український пролетаріат зовсім обрусів, і тому існування окремої організації не має ніякого значення»⁹.

Опонентами групи виступили М. Порш і М. Ткаченко, які продовжували обстоювати необхідність збереження принципу самостійності України і незалежного існування РУП. Особливо запальні суперечки відбувалися між М. Меленевським і М. Ганкевичем. Ситуація загострювалася, протиріччя здавалися нездоланими. І все ж таки лідери партії зробили спробу вийти з кризи і дійти згоди. В кінці грудня 1904 р. в Києві зібрався другий з'їзд РУП. На ньому були присутні майже всі провідні діячі партії: Д. Антонович, Е. Голіцинський, М. Меленевський, П. Канівець, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Порш, С. Петлюра, М. Ткаченко, Б. Камінський та інші. Стрижнем з'їзду знову стала національна частина програми. Делегати з'їзду поділилися на три частини. М. Меленевський, П. Канівець та В. Мазуренко наполегливо обстоювали необхідність об'єднання з російською соціал-демократією без будь-яких попередніх умов, в тому числі не домовляючись і про політичні взаємовідносини між Україною і Росією після перемоги революції. Інша частина на чолі з М. Поршем домагалася відновити тезу про самостійність України у програмних документах. Відносини з РСДРП М. Порш запропонував будувати лише на засадах федералізму. На з'їзді існувала також поміркована лінія частини делегатів з'їзду, які йшли за О. Скоропис-Йолтуховським. Вони виступали проти внесення до програми пункту про самостійність України і пропонували поставити в вимогах національної політики проголошення національно-територіальної автономії України у складі Росії¹⁰. Як зазначав О. Скоропис-Йолтуховський, аргументація цієї позиції була різною. Особисто він в своїй резолюції запропонував не ставити вимоги самостійності, оскільки «в програму пролетаріату можуть бути внесені лише науково обгрунтовані і доказані тези, чого ще не доказано досі з поняттям «Самостійної України» і, навіть навпаки, існує твердження, яке, виходячи з тісної зв'язки України з великоросійським ринком, відкидає можливість існування економічної самостійності України»¹¹. Другий підхід був суто прагматичний, тобто витікав з тактичних міркувань. Як згадував у 1911 р. той же О. Скоропис-Йолтуховський, «прийняття цього

⁸ Риш А. Очерки истории украинской социал-демократической «Спилки». — Х., 1926. — С. 47.

⁹ Протоколи IV (об'єднательного) съезда РСДРП. — М., 1959. — С. 447.

¹⁰ Жук А. З матеріалів про невідбутий з'їзд РУП, 1904 р. — Відень, 1924. — Кн. 1. — С. 84.

¹¹ Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подєбради. — 1934. — С. 24.

пункту (самостійності України) в корні підсікало б дальший розвиток РУП в соціал-демократичному напрямку, унеможливило який би то не було контакт не тільки з РСДРП, але що тоді було для нас далеко важніше, і з Бундом»¹². Врешті-решт більша частина РУП візьме на озброєння саме цю тактичну лінію: вимога автономії України і федеративний устрій РСДРП.

Протиріччя настільки розшарували делегатів, що можливість дійти якоїсь згоди навіть і не проглядалася. Роботу з'їзду припинили. 12 січня 1905 р. розкол РУП був офіційно закріплений. Група Меленевського в Києві видала декларацію, в якій звинуватила прихильників М. Порша у «буржуазному радикалізмі». «Пособити з'єднанню свідомого пролетаріату усїєї Росії в єдине централізоване ціле, — проголошувалось у заяві, — пособити збудуванню централізованої пролетарської партії усїєї Росії, не дати відтягти український пролетаріат в бік буржуазно-радикальної «Самостійної України», себто стати на перешкоді затемрінню класової свідомості українського пролетаріату — ось перші завдання цієї групи»¹³. Висловлювалося також бажання увійти до складу РСДРП на засадах автономії. Львівська група обрала комітет, який вступив у переговори з ЦК РСДРП. Проводилися вони спочатку напрямку, а потім через В. Крохмалю. ЦК прийняв рішення про прийняття групи під назвою «Український соціал-демократичний союз Спілки РСДРП» до РСДРП на засадах обласної організації. Остаточна угода була закріплена на Женевській конференції меншовиків у травні 1905 р.¹⁴.

Розкол РУП дуже негативно вплинув майже на всю партійну роботу. Перш за все, лідери «Спілки» вийшли з друкованих органів партії. О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський, К. Голіцинська, Є. Павловський та П. Канівець відмовилися від співробітництва з «Працею» і «Селянином». З січня 1905 р. у Львові почала виходити спілчанська газета «Правда», її редактором став П. Тучапський. Після невдалого з'їзду боротьба виплеснулася на сторінки партійних видань. За рішенням ЦК була відкрита дискусія з національної проблеми. Один із прихильників М. Меленевського Д. Антонович у січні 1905 р. надрукував у «Праці» дві статті. Вони, як у дзеркалі, відбили повну плутанину у теорії національних відносин, яка панувала у керівних колах РУПу. Д. Антонович доводив, що національне питання може розглядатися лише з двох точок зору. Для пролетарських партій ця проблема не існує зовсім, оскільки гаслом робітничого руху є «Пролетарі всіх країн, єднайтеся». На думку Д. Антоновича, «національне питання вигадала буржуазія для того, щоб затемнювати класову свідомість пролетаріату».

Проти «нігілізму» Д. Антоновича виступив М. Порш. Він дещо змінив свою позицію у порівнянні з груднем 1904 р. і почав обстоювати ідею національно-територіальної автономії у майбутній оновленій Росії. Але якщо виявляться конфлікти соціально-економічного характеру, «тоді пролетаріат мусить прийняти в свою програму постулат політичної самостійності». В квітні 1905 р. рупівська «Праця» передрукувала майже без змін проект програми, створений «Київською вільною громадою», для обговорення у партійних організаціях. У відозві ЦК зазначалася необхідність скликання чергового з'їзду, на якому можна було б прийняти програму.

Розкол РУПу нагадував ситуацію в РСДРП, але з тією різницею, що в березні 1905 р. у більшовиків і меншовиків не існувало таких глибоких протиріч принципового характеру, як між «Спілкою» і рештою Партії. Українські ліворадикали зустріли першу російську революцію

¹² Наш голос.— 1911.— № 11—12.— С. 46.

¹³ ЦДІАУ.— ф. 275, оп. 1, спр. 450, арк. 18.

¹⁴ Див.: Первая общерусская конференция партийных работников.— Женева, 1905.— С. 28.

знеслилені внутрішньою боротьбою. В умовах бурхливого сплеску стихійної революційної активності їм необхідно було чітко визначити своє місце, тактичні гасла, а також ймовірних союзників. «Спілка» зробила це дуже швидко. На Женевській конференції меншовиків «Спілці» запропонували зосередитись на роботі серед селянства, причому не тільки в межах України. З цією метою конференція попрохала українську соціал-демократичну спілку видавати російською мовою всю літературу, яка видається малоросійською мовою, якщо тільки вона не має суто місцевого значення». Прохання врахували, і з середини літа 1905 р. спілчанська газета «Правда» почала виходити російською мовою.

З точки зору організаційної «Спілка» дуже швидко стала на ноги. Після проведеної наради у Пущі-Водиці під Києвом (травень 1905 р.) був прийнятий статут і обрана керівна група. На другій нараді у листопаді 1905 р. делегати ухвалили новий статут і обрали Головний Комітет у складі М. Меленевського, О. Скоропис-Йолтуховського, Г. Долженка, П. Тучапського, І. Киреєнка, С. Завадського, О. Подольського та С. Соколова¹⁵.

Тактика «Спілки» помітно сприяла посиленню партійного впливу на українське селянство. Виходячи з специфіки своєї роботи на селі, лідери союзу набагато швидше зрозуміли, що вимоги програми-мінімум РСДРП — скасування викупних платежів і повернення відрізків, — не відповідають настроям селян. Майже з самого початку виходу газети «Правда» була проголошена необхідність негайної конфіскації землі у поміщиків. Стаття під характерною назвою «Як відібрати землю в панів» починалася так: «Давно в мужика лягла на серце одна затаєна думка: «Як би його забрати хліборобам памську та удільну землю». Безумовно, селянству імпонувало, так би мовити теоретичне обґрунтування стихійних самозахоплень поміщицьких земель. Чисельність «Спілки» напередодні V (Лондонського) з'їзду РСДРП за різними даними сягала 6—7 тисяч членів. Український союз зробив ставку на вирішення соціально-економічних проблем, вилучивши майже зовсім з своєї діяльності національні питання. Успіхи «Спілки» переконували її працівників у вірності обраного шляху. Ідея відродження України відійшла на задній план, «Спілка» йшла у політичному фарватері меншовистського крила РСДРП.

Крутий поворот вчорашніх соціалістів-націоналістів до тісних стосунків з РСДРП, безумовно, здивував українську громадськість. Самі ж лідери «Спілки» знайшли для себе психологічне виправдання. Наприклад, О. Скоропис-Йолтуховський пізніше пояснював свою позицію таким чином: «Логічний хід думок у мене був такий: настав час перетворення російських, здебільшого інтелігентських, соціал-демократичних гуртків у масову пролетарську партію. Я іду до мас сільського, а тим самим не зденационалізованого українського пролетаріату, отже, масова його партійна організація не може бути іншою, як тільки українською, хочуть того чи ні верхи РСДРП... Турбуватися про те, чи українська, як пролетарська селянська так і селянсько-демократична політична маса буде національною чи ні, не доводиться. Аби вона була політично і соціально свідомою, а українською вона не може не бути»¹⁶.

Лідери РУПу М. Порш, С. Петлюра, В. Садовський та інші, відкинувши тактичні міркування такого роду, продовжували обстоювати право виступати від імені українського пролетаріату і селянства. Але національні гасла РУП потонули у штормових хвилях першої російської революції. Партії не вистачало кадрів, коштів, і, що найголовніше, широкої соціальної бази. Місцевий пролетаріат, навіть український, в основній своїй масі йшов за радикальними гаслами російських соціал-демократів, бундівців, есерів. На кінець 1905 р. робітничі

¹⁵ Риш А. Очерки истории украинской социал-демократической «Спилки». — С. 23.

¹⁶ Наш голос. — 1911. — № 11—12. — С. 49.

організації РУПу були створені лише в 6 містах центральної України: Києві, Полтаві, Лубнах, Ніжині, Білій Церкві та Прилуках.

Постає питання, а як же українське село ставилося до РУП? Адже, якщо розмірковувати логічно, саме тут потрібно було українським соціал-демократам шукати масову соціальну базу. На перешкоді цим пошукам стали тактичні заходи керівництва РУП. Найбільш рельєфно виявилися вони на II з'їзді, який проходив у грудні 1905 р. Головним питанням, на яке необхідно було дати відповідь — це відношення до масового стихійного аграрного руху. На з'їзді перемогла група «поміркованих» делегатів, які орієнтувалися на західноєвропейську соціал-демократію. Про це свідчить резолюція з аграрного питання. Незважаючи на те, що вона досить довга, варто її процитувати цілком, оскільки голосували за неї майбутні діячі Центральної Ради: «Беручи на увагу, що 1) стихійний революційний рух, будучи виявом дрібнобуржуазних інстинктів, наміряється повернути колесо історії назад до панування дрібної власності і тому має контрреволюційний характер; 2) здійснення цих дрібнобуржуазних ідеалів не поліпшить кінець-кінцем економічного становища селянства, а участь у боротьбі за досягнення їх затемнює класову свідомість сільського пролетаріату і гальмує розвиток класової боротьби на селі, другий черговий з'їзд УСДРП постановляє: а) не тільки не підтримувати такого селянського руху, але вжити всіх заходів до того, щоб розбити селянські ілюзії, зв'язані з цим рухом, переконати селян, що тільки організована й планова боротьба за соціалізм є для них так само як і для робітників, єдиний вихід із теперішнього пригніченого становища; б) енергійною агітацією одвертати сільський пролетаріат від цього стихійного руху, розбуркувати його до класової боротьби, поєднуючи цю боротьбу з боротьбою міського пролетаріату»¹⁷. Ось таким чином делегати з'їзду намагалися зупинити лавину селянських виступів. Бажання окультурити стихійний селянський рух було похвальним, але цілком утопічним, принаймні на період революції.

Лідери партії намагалися відіграти активну роль у політичному житті не тільки України, а й Росії. Представники РУП брали участь у загальноросійських конференціях революційних та опозиційних партій в січні та серпні 1905 р.¹⁸ За рішенням серпневої конференції партія активно пропагувала необхідність бойкоту булігінської Думи. І все ж головним бажанням рупівців залишалося прагнення посилити свій вплив серед пролетаріату України. Однак обійти у цій справі РСДРП було неможливо. Саме тому з'їзд ухвалив постанову про об'єднання з російською соціал-демократією, якщо остання визнає УСДРП за єдиного представника українського пролетаріату. Тобто був запропонований принцип федеративної злуки. Це питання обговорювалося на IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП. Від УСДРП на ньому був присутній Чацький — М. Порш. Як вже згадувалося, головним противником прийняття УСДРП до російської соціал-демократії був М. Меленевський. Він дуже запально і різко виступив проти М. Порша, звинувативши УСДРП в «буржуазному радикалізмі» та потуранні націоналізму. Значною мірою під його впливом з'їзд відхилив пропозицію Порша негайно обговорити умови об'єднання з РСДРП і доручив вести ці справи ЦК.

Відповідні контакти представника ЦК РСДРП і одного з керівників «Спілки» Ю. Ларіна з М. Поршем відновилися восени 1906 р. Несприятливий для УСДРП розвиток подій обумовив пом'якшення тону М. Порша на переговорах. Він відмовився від вимоги уособлення інтересів українського пролетаріату та федеративного принципу побудови, обстоюючи лише право УСДРП на самостійні виступи з питань автономії України.

¹⁷ Праця.— 1905.— № 13—14.

¹⁸ Там же.

Справжнім тріумфом «Спілки» стали вибори до II Державної Думи. Від південно-західних губерній України вона спромоглася провести 14 депутатів. Здавалося, «Спілка» поступово перетворювалася у численну, впливову політичну організацію, яка використовувала різні форми роботи, включаючи і парламентську. Проте деякі моменти цього успіху викликали занепокоєння. Джерелом хвилювань став відомий меншовик Ю. Ларін, який восени 1906 р. приїхав до Києва. Його одразу ж було кооптовано до Головного Комітету «Спілки» і майже все керівництво передвиборною кампанією одразу зосередилось в руках Ларіна. Організації «Спілки» практично перестали звертати увагу на національні проблеми, всіляко підкреслюючи необхідність розв'язання соціально-економічних питань. В той же час під впливом Ю. Ларіна, прихильника «широкої робочої партії», «Спілка» почала правішати в своєму тактичному курсі. Як згадував один із її керівників А. Ріш: «Ясність класової лінії затемнювалася вже тому, що у погоні за голосами «Спілка» звертала свої погляди у всі боки»¹⁹.

Можна сказати, що поряд із кількісним зростанням місцевих організацій «Спілка» втратила своє політичне обличчя. Цьому сприяла, перш за все, теоретична безпорадність її провідних керівників і ідеологів. Дуже цікаву оцінку становища українських ліворадикальних партій дав в серпні 1907 р. відомий політичний діяч і науковець С. Єфремов: «...Пройшовши чималий шлях еволюції, партія придбала нарешті повну фізіономію, прийняла виразну ідеологію, в якій од загалу російської соціал-демократії різниться тільки постулатом автономії України. Поки що цей постулат єдине, що держить українських соціал-демократів на українському ґрунті, але в становищі їх як партії української не можна не добачати великої небезпеки: вже й тепер їмopusливо всміхається перспектива «сполучення всіх національних пролетарських армій під прапором єдиної державної соціал-демократичної партії Росії з спільною програмою і спільною тактикою». Що станеться тоді з постулатом автономії України і чи не проковтне його відома централістська течія російської соціал-демократії — вгадати трудно, проте доля «Спілки», що втратила цілком первісний український характер і ставиться навіть вороже до українців, може наводити щодо цього на досить сумні міркування»²⁰.

Здавалося, столипінське «заспокоєння» покляло край активній політичній діяльності всіх лідерів «Спілки», які були змушені емігрувати до Львова. Впродовж 1907 р. від їх місцевих організацій практично нічого не залишилось. Царат наявно довів, що він не колос на глиняних ногах, а реальна і могутня політична сила. На порядку денному залишалося одне питання — які тактичні засоби обрати у боротьбі проти царату в умовах майже повної відсутності місцевих організацій. М. Меленевський та нечисленні групи сприяння «Спілці» в Женеві, Цюриху, Парижі, Відні і Львові ще деякий час продовжували орієнтуватись на РСДРП. Після нетривалих переговорів з Троцьким в 1908 р. було прийняте рішення про спільне видання у Львові газети «Правда» від імені «Спілки». До редакції увійшли Троцький, Меленевський, Іоффе, Скобелев. Але співробітництво закінчилося дуже швидко. З четвертого номера Троцький розірвав угоду із спілчанами, і редакція переїхала до Відня. В 1909 р. М. Меленевський зробив ще одну невдалу спробу відновити близькі стосунки з меншовиками, щоправда вже з їх ліквідаторським крилом. В липні у Женеві вийшов перший і останній номер «Известий Украинского Союза» під редакцією Ф. Дана і О. Мартинова. Відсутність конструктивних стосунків з РСДРП підштовхувало лідера «Спілки» до переосмислення своєї позиції на користь відновлення союзу з українськими соціал-демократами.

¹⁹ Ріш А. Очерки истории украинской социал-демократической «Спилки». — С. 43.

²⁰ Єфремов С. З громадського життя. — К., 1907. — С. 37.

В Європі виразно відчувалося наближення війни. Нова політична ситуація вимагала якихось кардинальних рішень у тактиці українських партій. Можна сказати, що вперше у відозві до Базельського конгресу II Інтернаціоналу з'являється теза про необхідність спирання на зовнішні сили у вирішенні українського питання. «І хоч ми протестуємо проти війни, — проголошувалося у відозві, — однак торжественно заявляємо при цьому, що в разі воєнного конфлікту між Австрією та Росією, нашим першим завданням буде боротьба проти нашого споконвічного ворога, проти російського царату»²¹. Українські політичні діячі опинилися в лещатах між двома могутніми силами — австро-німецьким блоком і Росією. Через кілька днів після початку війни, в серпні 1914 р., у Львові був створений Союз Визволення України, до складу якого увійшли В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізничак, Д. Донцов, а трохи пізніше М. Меленевський та О. Скоропис-Йолтуховський. Вчорашні соціал-демократи в програмному документі «Наша платформа» проголошували необхідність утворення на Україні конституційної монархії та проведення «земельної реформи на користь селян».

1 серпня 1914 р. західноукраїнські соціал-демократи утворили Головну Українську Раду на чолі з К. Левицьким. Вони добилися від австрійського уряду права на утворення загонів українських січових стрільців для боротьби з Росією. З травня 1915 р. вона почала називатися Загальною Українською Радою. Її члени досить оригінально уявляли собі післявоєнний державно-національний устрій України. У відозві від 12 травня 1915 р. зазначалося, що метою боротьби є створення на території російської України — самостійної держави, а на Галичині — здобуття української автономії в межах Австрії. І все це повинні були зробити австрійські війська. Діячі Загальної Української Ради припустилися серйозної помилки — видали бажане за дійсне. Вони намагалися ошчасливити свій народ чужими руками, але в історії це ще нікому не вдавалося. 5 листопада 1916 р. Німеччина та Австро-Угорщина проголосили 10 губерній Росії польською самостійною державою, а австрійський імператор також пообіцяв Галичині широку автономію, однак без поділу на польську і українську частини. Надії розвіялися, а керівники Загальної Ради залишилися скомпрометованими тісними зв'язками з австрійським генеральним штабом.

Отже, факти свідчать, що як і австрійська, так і російська орієнтація українських соціал-демократів призвела до їхнього переходу від ліворадикального, соціалістичного світогляду до поміркованого, реформістського розуміння шляху перетворення України. Відбувалася парадоксальна річ: широкі народні верстви з ходом війни та зростанням злиднів буденного життя схилилися у лівий бік, партійні ж лідери йшли у зворотньому напрямі. Вимоги трудящих все більше розходилися з гаслами, які їм пропонували політики, особливо в соціально-економічній сфері. Цілком слушні вимоги вирішення українського питання для значної частини населення України були не зовсім актуальними на тлі проблем, які покликала до життя перша світова війна. Як не сумно, але події того часу знову ж таки підтверджують стару істину — «політика — це мистецтво можливого».

Одержано 4.12.91.

Предпринята попытка определить сущность деятельности леворадикальных партий на Украине до октября 1917 г. Основное внимание уделяется Революционной Украинской партии (РУП), деятели которой внесли заметный вклад в дело пробуждения национального самосознания украинского народа.

²¹ Феденко П. Український громадський рух у XX ст.— С. 41.